

Ժ Ո Ղ Ո Վ Դ Դ Ա Գ Բ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն
Д Е М О Г Р А Ф И Я
D E M O G R A P H Y

ՀՏԴ՝ 908

ՇԻՐԱԿԻ ՄԱՐԶԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

XXII. ՎԵՐՁԻՆ ԵՎ XXIII. ՄԿՁԲԻՆ

Արտաշես Բոյաջյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական ուսումնասիրությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ աշխատանքային ռեսուրսներ, մինչաշխատունակ տարիք, աշխատունակ տարիք, գործազրկություն, աշխատաշուկա, աշխատատեղ, աշխատանքային միգրացիա, զբաղվածության գործակից, աշխատավարձ:

Հետազոտության հեղինակի նպատակն է՝ զբաղվածության հիմնախնդիրների վերլուծությամբ ներկայացնել Շիրակի մարզի բնակչության աշխատուժի շարժընթացը: Հոդվածում տրվել է մարզի բնակչության զբաղվածության և գործազրկության մակարդակների փոփոխությունը, բացահայտվել են աշխատանքային ռեսուրսների, բնակչության զբաղվածության շարժընթացի, աշխատաշուկայի առանձնահատկությունները և օրինաչափությունները: Հետազոտվել է բնակչության զբաղվածության շարժընթացն ըստ տնտեսության ոլորտների:

Նախաբան. Զբաղվածությունը մարդկանց աշխատատեղերով ապահովելու և հանրօգուտ աշխատանքային գործունեության մեջ մասնակցություն ունենալու համար նրանց միջև ստեղծված հարաբերությունների համակարգն է: Երկրի կամ նրա որևէ վարչական շրջանի սոցիալական և տնտեսական իրադրությունը բնութագրող բազմաթիվ ցուցանիշների շարքում կարևորվում է նաև աշխատունակ տարիքի բնակչության զբաղվածության մակարդակի գնահատումը, որի ուսումնասիրությունն ունի գիտակիրառական և ճանաչողական կարևոր

նշանակություն¹: Բնակչության զբաղվածության, աշխատանքային ռեսուրսների, աշխատունակ բնակչության շարժընթացի գնահատումը պահանջում են ժողովրդագրական և վիճակագրական, սոցիալ-տնտեսական և այլ ցուցանիշների համադրություն:

Շիրակի բնակչության զբաղվածության խնդիրները XXդ. վերջին և XXIդ. սկզբին գիտականորեն գրեթե չեն ուսումնասիրվել: Մինչդեռ նման ուսումնասիրությունները օգտակար են ՀՀ բնակչության զբաղվածության տարածքային հիմնախնդիրների պատճառահետևանքային կապերի բացահայտման առումով: Մարզի բնակչության զբաղվածության գործընթացներն ուսումնասիրելիս օգտվել ենք հիմնականում պաշտոնական վիճակագրության տվյալներից և դաշտային ազգագրական նյութերից:

Հայտնի է, որ բնակչության զբաղվածությունը բնութագրող ելակետային ցուցանիշ է աշխատանքային ռեսուրսը²: Խորհրդային Միությունում 1928թ. աշխատունակ տարիք է սահմանվել 16-59-ը տղամարդկանց և 16-54-ը՝ կանանց համար³, իսկ նորանկախ Հայաստանի տարիներին՝ 16-63 տարեկան տղամարդիկ և 16-58 տարեկան կանայք⁴, XXIդ. սկզբին՝ 16-73 տարեկանը⁵: Աշխատանքային տարիքի սանդղակի բարձրացումը մասնագետները բացատրում են կյանքի սպասվելիք բարձր տևողությամբ⁶:

Աշխատանքային ռեսուրսների քանակական մեծությունը փոխվում է հիմնականում ժողովրդագրական գործոնի, իսկ որակականը՝ մասնագիտական որակավորման մակարդակի ազդեցությամբ: Աշխատանքային ռեսուրսների և զբաղվածության կարևոր բնութագրիչներից է բնակչության տարիքային կառուցվածքի վերլուծությունը: Աղյուսակ 1-ի թվային ցուցանիշների վերլուծությունից պարզվում է, որ ներկայացվող ժամանակահատվածում մարզի բնակչության

¹ **Валентей Д.** Основы теории народонаселения, М. 1977г., стр. 215, изд. Статистика, 367 стр.

² Ըստ ԱՄԿ-ի (Աշխատանքի միջազգային կոմիտե) աշխատանքային ռեսուրսների թվաքանակը 15-75 տարեկան տնտեսապես ակտիվ բնակչության և ոչ ակտիվ բնակչության հանրագումարն է:

³ **Բոյաջյան Ա.**, Լենինականի բնակչության զբաղվածությունը 1970-1987թթ.//ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ Կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ.7, «Գիտություն» հրատ., Գյումրի, 2004, էջ 158:

⁴ **Մարգարյան Հ., Բոյաջյան Ա.**, Աշխատանքային ռեսուրսների և բնակչության զբաղվածության վերլուծման փորձ (1990-2000թթ.//ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ Կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ.3 «Գիտություն» հրատ., Գյումրի, 2004, էջ 155:

⁵ **Խոջաբեկյան Վ.**, Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX- XX դարերում և XXIդ. շեմին, Եր. 2001, «Գիտություն» հրատ., էջ 345, 480 էջ:

⁶ Կյանքի սպասվելիք տևողությունը տարիների այն թիվն է, որ ծնվող սերունդը, միջին հաշվով, պետք է ապրի՝ պայմանով, որ այդ սերնդի ողջ կյանքի ընթացքում՝ մի տարիքից հաջորդին անցնելիս, մահացությունը յուրաքանչյուր տարիքում հավասար կլինի բնակչության մահացության տվյալ ժամանակահատվածի մակարդակին:

բացարձակ թիվը պակասել է 84,2 հազարով կամ 26,3%-ով, այդ թվում քաղաքայինը՝ 75,4 հազարով կամ 35,3%-ով: Գյուղական բնակչության թվի նվազումը եղել է աննշան: Սակայն 1988թ. համեմատ՝ բնակչության թիվը պակասել է 125,8 հազարով կամ 34,8%-ով, այդ թվում՝ քաղաքայինը՝ 123,6 հազարով կամ 47,3%-ով: Հատկանշական է, որ ներկայացվող ժամանակահատվածում մինչաշխատունակ և աշխատունակ տարիքի բնակչության թիվը նվազել է, իսկ հետաշխատունակը՝ ավելացել: Այսպես, մինչաշխատունակ տարիք ունեցողների թիվը նվազել է 40,5 հազ. կամ 43,7%-ով, աշխատունակ բնակչությանը՝ 58,6 հազ. կամ 27,6%-ով, իսկ աշխատունակ տարիքից բարձր բնակչության թիվն ավելացել է 14,9 հազարով կամ մոտ երկու անգամ: Մինչաշխատունակ տարիքի բնակչության թվի շեշտակի նվազումը պայմանավորված է բնակչության ծնելիության անկումով, աշխատունակ տարիքինը՝ զանգվածային արտագաղթով, իսկ հետաշխատունակ բնակչության աճը՝ Երկրորդ աշխարհամարտից հետո մինչև 1950-ական թվականների վերջերը ծնվածների թվի շեշտակի աճով: Աշխատունակ տարիքի բնակչության նվազման հիմնական մասը բաժին է ընկնում քաղաքային բնակավայրերին, մասնավորապես Գյումրի քաղաքին:

Աղյուսակ 1

Շիրակի մարզի բնակչության տարիքային կազմի շարժընթացը (մարդ)

	Բնակչության թիվը	Մինչև 14 տարեկան	15-64 տարեկան	65 և բարձր	Բնակչության տնտեսական ակտիվության մակարդակը ⁷	Բնակչության տնտեսապես ոչ ակտիվության մակարդակը ⁸
1989թ.	319623	92695	211859	15069	57,7	22,5
1996թ.	358300	107847	221073	29380	55,2	29,1
2001թ.	283389	75563	181489	26337	56,5	43,5
2006թ.	281400	58531	189946	32923	49,7	50,3
2011թ.	251941	47056	179633	25252	50,9	49,0
2016թ.	243152	48637	218634	24518	58,5	41,5
2017թ.	239278	49251	165262	24765	57,4	42,5
2018թ.	235400	52167	153244	29969	54,8	41,9

⁷ Տնտեսապես ակտիվ բնակչության թվաքանակը %-ով աշխատանքային ռեսուրսների նկատմամբ:

⁸ Տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչության մեջ ներառվում են անձինք, ովքեր հետազոտվող ժամանակաշրջանում չեն աշխատել և աշխատանք չեն փնտրել, չեն եղել զբաղված կամ գործազուրկ: Տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչության կազմի մեջ են մտնում առկա ուսուցմամբ սովորողները, ուսանողները, տնային տնտեսությամբ զբաղվածները, կենսաթոշակառուները և հաշմանդամություն ունեցող անձինք, երեխաներին, հիվանդ հարազատներին խնամողները, զանազան պատճառներով չաշխատող և աշխատանք չփնտրող այլ անձինք (սեփականության օգտագործումից եկամուտ ստացողներ, պարտադիր ժամկետային զինծառայողներ և այլն):

Աղյուսակը կազմելիս օգտագործվել են՝ Մ.Մանասյան, Ա. Գրիգորյան, Ա. Պոտոսյան, Շիրակի մարզ (բնությունը, բնակչությունը, տնտեսությունը), «Նահապետ» հրատ. Եր. 2002թ., էջ 61: armstat.am, 14.05.2020թ.

Բնականաբար, տարիքային կազմի փոփոխությունն իր գործուն ազդեցությունն էր թողնելու մարզի բնակչության տնտեսական ակտիվության և զբաղվածության մակարդակի վրա: Աղյուսակ 2-ի թվային տվյալների վերլուծությունից պարզվում է, որ մարզի աշխատանքային ռեսուրսների թիվը 1989-2018թթ. պակասել է 32,3 հազ. կամ 15,3%-ով: Տնտեսապես ակտիվ բնակչության և զբաղվածությունն ունեցող բնակչության թիվը նվազել է երկու անգամ, իսկ տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչության թիվն ավելացել է 48,7%-ով: Տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչության թվի շեշտակի աճը պայմանավորված է տնտեսության կառուցվածքային գործազրկությամբ: Տնտեսապես ակտիվ բնակչության թվի շեշտակի նվազումը բացատրվում է 1990-ական թվականներին զանգվածային արտագաղթով: Ներկայացվող ժամանակահատվածում տնտեսապես ակտիվ և տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչության թվի հարաբերակցությունը փոխվել է հոգուտ վերջինիս: Այսպես, եթե 1997թ. տնտեսապես ակտիվ բնակչության թիվը կազմել է 144,4 հազ. մարդ, իսկ տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչությանը՝ 60,1 հազ. մարդ, ապա 2018թ. նույն ցուցանիշը համապատասխանաբար կազմել է 90,1 հազ. և 89,4 հազ. մարդ: Այսպես, Շիրակի մարզում 2015թ. տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչությունը կազմել է 83700 մարդ, որից 14300-ը ուսանողներ են, 29500-ը՝ տնային տնտեսություն վարողներ, 16500-ը՝ կենսաթոշակառուներ և հաշմանդամներ, 23400-ը՝ աշխատանք չունեցող այլ անձիք⁹: Նման իրավիճակն առաջին հերթին պայմանավորված է այդ տարիներին իշխանությունների կողմից վարվող զբաղվածության քաղաքականությամբ, այսպես կոչված, պետական տնտեսության տարբեր ոլորտների օպտիմալացումով, այսինքն՝ աշխատատեղերի կրճատումով: Օրինակ՝ կրթության ոլորտի օպտիմալացումը կամ ուսուցիչներին աշխատանքից ազատելը կապում էին հիմնականում աշակերտների թվի նվազման հետ: Զբաղվածության գործակցի ամենամեծ անկում գրանցվել է 1997-2010թթ.: Ի դեպ, այդ տարիներին լայն թափով իրականացվեց հանրապետության, այդ թվում, մարզի խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների սեփականաշնորհման գործընթացը, որի արդյունքում տասնյակ հազարավոր բանվորներ և ինժեներներ համալրեցին գործազուրկների շարքերը: Այսինքն՝ տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչության կեսից ավելին տնային տնտեսություն վարողները

⁹ Շիրակի մարզի սոցիալ-տնտեսական ծրագիրը 2017-2025թթ. էջ 25, <http://mtad.am/hy/marzerirazmavarutyun/>

և գործազուրկներն են, որոնց եկամուտը պետությունից ստացած դրամական օժանդակությունն է: Կարելի է արձանագրել, որ նման իրավիճակը խոչընդոտում է Շիրակի մարզի տնտեսության առաջընթացը: Ըստ պաշտոնական վիճակագրության՝ 2005թ. Շիրակում աղքատության ընտանեկան նպաստ և միանվագ դրամական օգնություն է ստացել 28140 ընտանիք, ինչը կազմել է մարզի ընտանիքների թվի 40%-ը: Իսկ 2010թ. նույն ցուցանիշը համապատասխանաբար կազմել է 17829 ընտանիք և 25,3%: Շիրակում 1996թ. աղքատության մակարդակը կազմել է 63,1% (ՀՀ-ում՝ 54,7%)¹⁰, 2005թ.՝ 42,5% (ՀՀ-ում՝ 34,6%)¹¹, 2016թ.՝ 45,5% (ՀՀ-ում՝ 29,4%)¹²: Մարզում գործազրկության մակարդակն 1990-ական թվականներին կազմել է 22-24%: Շիրակի բնակչության (1991-1997թթ.) շատ բարձր արտագաղթի պայմաններում թվում էր, թե այն պետք է նվազի, սակայն ավելացել է: Գործազուրկների թվի աճը հիմնականում բաժին է ընկել Գյումրի քաղաքին: Այդ տարիներին քաղաքում գործազուրկների թիվը ինը հազարից հասել է 24 հազարի¹³:

Եթե կառուցվածքային առումով փորձենք բնորոշել մարզի հասարակության հետխորհրդային զարգացումը, ապա պետք է հաստատել, որ այն ինդուստրյալ հասարակությունից անցում կատարեց ագրարայինի: Շիրակում 1988թ. զբաղված բնակչության թիվը կազմել է 139,3 հազար մարդ, որից 109,3 հազարը զբաղվել է ոչ գյուղատնտեսական աշխատանքներով, 30,0 հազարը՝ գյուղատնտեսական, 2001թ. համապատասխանաբար 79,5 հազար (51,2 հազարը՝ ոչ գյուղատնտեսական, 28,3 հազարը՝ գյուղատնտեսական)¹⁴ և 2015թ. 86,6 հազար (34,5 հազարը՝ ոչ գյուղատնտեսական, 52,1 հազարը՝ գյուղատնտեսական աշխատանքներով)¹⁵:

Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում Շիրակի մարզի բնակչության գործազրկության շարժը պայմանականորեն կարելի է բաժանել չորս փուլի.

Առաջին փուլ (1989-1991թթ.) 1988թ. դեկտեմբերի 7-ի Սպիտակի երկրաշարժի հերևանքով Գյումրի քաղաքի 13 արդյունաբերական ձեռնարկություններ

¹⁰ Աղքատությունը Հայաստանում 1996թ., https://www.armstat.am/file/article/bednost_3.pdf 12.05.2020թ.

¹¹ Աղքատությունը Հայաստանում 2005թ., https://www.armstat.am/file/article/pov_2006_1.pdf 12.05.2020թ.

¹² Աղքատության ցուցանիշներն ու միտումները https://www.armstat.am/file/article/poverty2017a_2.pdf 14.05.2020թ.

¹³ **Մարգարյան Հ., Բոյաջյան Ա.**, Գյումրու աշխատանքային ռեսուրսների և բնակչության զբաղվածության վերլուծման փորձ (1990-2000թթ.)//ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ.3 «Գիտություն» հրատ., Գյումրի, 2004, էջ 15:

¹⁴ **Բոյաջյան Ա.**, Շիրակի մարզի սոցիալ-տնտեսական զարգացման մի քանի հարցեր (մասն II)//ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 9, «Գիտություն» հրատ., Գյումրի, 2006, էջ 122:

¹⁵ Շիրակի մարզի 2017-2025թթ. տարածքային զարգացման ռազմավարությունը, Գյումրի 2017թ., էջ 23:

ամբողջությամբ ոչնչացվեցին: Տասնյակ հազարավոր մարդիկ զրկվեցին աշխատանքից: Բացի երկրաշարժից, գործազրկության աճին նպաստեց հանրապետության սոցիալ-քաղաքական լարվածությունը, որը ուղեկցվեց գործադուլներով, ազգամիջյան հակամարտություններով, Մոսկվայի և հանրապետությունների միջև խորացող լարվածությունը հանգեցրեց սոցիալ-տնտեսական կապերի թուլացմանն ու ԽՍՀՄ-ի փլուզմանը:

Աղյուսակ 2

Շիրակի մարզի բնակչության աշխատանքային ռեսուրսների և զբաղվածության շարժընթացը

	Ընդամենը բնակչության թիվը	Աշխատանքային ռեսուրսներ ¹⁶	Տնտեսապես ակտիվ բնակչություն	Զբաղվածներ ¹⁷	Գործազուրկներ ¹⁸	Տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչություն ¹⁹	Զբաղվածության գործակիցը ²⁰
1989թ.	319,6	211,8	184,4	139,4	-	-	-
1997թ.	359,4	204,5	144,4	108,6	35,8	60,1	0,5
2001 թ.	283,3	226,2	128,2	98,8	29,2	98,6	1,0
2005 թ.	281,7	208,9	103,6	86,7	17,1	105,1	1,2
2010 թ.	281,5	224,0	94,9	85,3	9,6	129,1	1,5
2015 թ.	246,4	190,6	107,0	86,6	20,3	83,7	1,0

¹⁶ Աշխատանքային ռեսուրսները տնտեսապես ակտիվ (զբաղված և գործազուրկ) և ոչ ակտիվ (աշխատանք չունեցող և աշխատանք չփնտրող) բնակչության հանրագումարն են:

¹⁷ Զբաղված համարվել է 15-75 տարեկան անձը, ով հետազոտվող շաբաթում ունեցել է վարձու կամ ոչ վարձու աշխատանք՝ անկախ այն հանգամանքից՝ աշխատանքը եղել է մշտական, ժամանակավոր կամ սեզոնային, միանգամյա կամ պատահական, նույնիսկ եթե այդ աշխատանքը հետազոտվող շաբաթվա ընթացքում կազմել է ընդամենը 1 ժամ:

¹⁸ Գործազուրկ համարվել է 15-75 տարեկան անձը, ով հետազոտությանը նախորդող վերջին 4 շաբաթվա ընթացքում (ներառյալ հետազոտվող շաբաթը) միաժամանակ բավարարել է հետևյալ երեք պայմանները. չի ունեցել աշխատանք կամ եկամտաբեր զբաղմունք, ակտիվորեն փնտրել է աշխատանք՝ օգտագործելով ցանկացած միջոց, այսինքն՝ դիմել է զբաղվածության պետական և (կամ) մասնավոր ծառայություն, աշխատանք է փնտրել ծանոթների, բարեկամների, հայտարարությունների միջոցով կամ ցանկացած այլ եղանակով, պատրաստ է եղել անմիջապես (այսինքն՝ առաջիկա երկու շաբաթվա ընթացքում) անցնելու աշխատանքի:

¹⁹ Տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչություն-ուսանողներ, տնային տնտեսություն վարողներ, կենսաթոշակառուներ, հաշմանդամներ, աշխատանք չունեցող քաղաքացիներ:

²⁰ Զբաղվածությունը բնութագրվում է զբաղվածության գործակցով, որը կարելի է հաշվարկել հետևյալ բանաձևով՝ K-զբաղվածության գործակից, N-չզբաղվածների թիվը, D-զբաղվածների

$$\text{թիվը} \rightarrow \frac{N}{K+D}$$

2016 թ.	243,2	180,9	105,8	83,6	22,2	75,1	0,9
2017 թ.	239,3	172,8	99,2	75,1	24,1	73,5	1,0
2018թ.	235,4	179,5	90,1	69,5	20,6	89,4	1,3

Աղյուսակը կազմելիս օգտագործվել են ՀՀ ԱՎԿ-ի տվյալները:

https://www.armstat.am/11_4.pdf

Երկրորդ փուլ (1992-1996թթ.). Աշխատունակ բնակչության թվի նվազմանը զուգընթաց՝ շեշտակի ավելանում է գործազուրկների թիվը: Միայն 1995-1997թթ. Գյումրի քաղաքում գործազուրկների թիվն ավելացել է 24 հազարով²¹: Այդպիսի իրավիճակը պայմանավորված է եղել հիմնականում հանրապետության էներգետիկ ճգնաժամով, արդյունաբերական ձեռնարկությունների սեփականաշնորհման գործընթացով: Այս փուլում Հայաստանի Հանրապետությունում, այդ թվում՝ Շիրակի մարզում, մասնավորապես քաղաքային բնակավայրերում լայն տարածում ստացան ֆրիկցիոն²², կառուցվածքային²³ և թաքուն²⁴ գործազրկության տեսակները:

Երրորդ փուլ (1997-2010թթ.). Այս փուլում գրանցվել է գործազուրկների, զբաղվածների եւ աշխատունակ բնակչության թվի նվազում (տե՛ս աղյուսակ 2): Աշխատունակ բնակչության թիվը պակասել է 49,5 հազարով կամ 34,3%-ով, զբաղվածների թիվը՝ համապատասխանաբար 23,3 հազարով կամ 21,4%-ով, իսկ գործազուրկներինը՝ 26,2 հազարով կամ 73,2%-ով: Այս փուլում կառուցվածքային գործազրկությունը գրեթե ավարտվել է, իսկ ֆրիկցիոն և թաքուն գործազրկության տեսակները պահպանվել են:

Չորրորդ փուլ (2011-2018թթ.). Ներկայացվող ժամանակահատվածում տնտեսապես ակտիվ բնակչության թիվը նվազել է 4,8 հազար մարդով կամ 5,1%-ով, զբաղվածների թիվը՝ 15,8 հազարով կամ 18,5%-ով, և գործազուրկների թիվը ավելացել է 11 հազարով կամ 2,1 անգամ: Գործազուրկների թվի աճին զուգընթաց՝ նվազել է զբաղվածների թիվը: Բնորոշ են կառուցվածքային և թաքուն գործազրկության տեսակները: Տնտեսության, մասնավորապես պետական

²¹ **Մարգարյան Հ., Բոյաջյան Ա.**, Գյումրու աշխատանքային ռեսուրսների և բնակչության զբաղվածության վերլուծման փորձ, (1990-2000թթ.//ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 3, «Գիտություն» հրատ., Գյումրի, 2004, էջ 157:

²² Գործազրկության հիմքում ընկած է աշխատուժի ցածր արժեքը:

²³ Արտադրության համատարած անկման պայմաններում է առաջանում կառուցվածքային գործազրկությունը:

²⁴ Թաքուն կամ ստվերային գործազրկությունը, որը հանդես է գալիս տնտեսության, մասնավորապես ոչ պետական ձեռնարկություններում համապատասխան ճյուղերում աշխատողների պահանջող թվաքանակից ավելի շատ աշխատողներ պահելու ձևով:

հատվածի ոչ արտադրական ոլորտի (կրթություն, առողջապահություն, գիտություն և մշակույթ) օպտիմալացման հետևանքով հազարավոր մարդիկ համալրեցին գործազուրկների շարքերը: Գործազրկության ճնշող մեծամասնությունը բաժին է ընկել քաղաքային բնակավայրերին, հատկապես Գյումրուն:

Տնտեսության տարբեր ոլորտներում զբաղվածների տեղաշարժերի ուսումնասիրությունը աշխատանքային ռեսուրսների ներուժի գնահատման կարևոր օղակներից է: Հայտնի է, որ տնտեսությունը պայմանականորեն բաժանվում է երեք հատվածների՝ առաջնային (գյուղատնտեսություն, ձկնաբուծություն, ձկնորսություն, հանքարդյունաբերություն), երկրորդային (վերամշակող արդյունաբերություն, էներգետիկա, շինարարություն) և երրորդային (առևտուր, հյուրանոց, տրանսպորտ, սպասարկում, ֆինանսներ, անշարժ գույք, կրթություն, առողջապահություն, կոմունալ): Վերջին երեսուն տարիների ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության, այդ թվում՝ Շիրակի մարզի տնտեսության երեք հատվածներում տեղի են ունեցել արմատական փոփոխություններ: Աղյուսակ 3-ի թվային ցուցանիշների վերլուծությունից պարզվում է, որ զբաղվածության մակարդակի շեշտակի անկում է գրանցվել, ինչը պայմանավորված է հիմնականում աշխատատեղերի, մասնավորապես արդյունաբերության ոլորտի և աշխատունակ տարիքի բնակչության թվի նվազումով: Ներկայացվող ժամանակահատվածում զբաղվածների թիվը տնտեսության առաջնային հատվածում նվազել է 21,7%-ով, երկրորդային հատվածում՝ մոտ 10 անգամ, իսկ երրորդային հատվածում ավելացել է 5,1 %-ով: Աղյուսակ 3-ից երևում է, որ մարզում 1989թ. զբաղվածություն ունեցող բնակչության 21,5 %-ը բաժին է ընկել տնտեսության առաջնային հատվածին, 40,0%-ը՝ երկրորդային, և 38,5%-ը՝ երրորդային հատվածին: Նույն ցուցանիշը 2018թ. կազմել է 33,8%, 8,1% և 58,1%: Ի դեպ, 2012թ. ՀՀ առաջնային հատվածին բաժին է ընկնել 22%, երկրորդայինին՝ 26,6%, իսկ երրորդայինին՝ 39,9%²⁵: Ինչպես տեսնում ենք, Շիրակի մարզի և հանրապետության ցուցանիշների միջև առկա է էական տարբերություն: Շիրակի տնտեսության առաջնային հատվածում տարբեր ժամանակահատվածներում գրանցվել են զբաղվածների թվի աճ և անկում: Այսպես, պաշտոնական վիճակագրական տվյալներով՝ 1989-2016թթ. ոլորտում զբաղվածների թիվն ավելացել է 9,9 հազարով կամ 33%-ով, իսկ 2016-2018թթ. գրանցվել է շեշտակի անկում: Կարծում ենք՝ տնտեսության առաջնային հատվածում զբաղվածության թվի էական փոփոխություն չի գրանցվել, այլ ՀՀ ԱՎԿ-ի մեթոդաբանական հաշվարկում է

²⁵ Զբաղվածությունն ըստ տնտեսական ոլորտների, www.arm.stat. , 06.06.2020թ.

փոփոխությունն գրանցվել²⁶: Ի դեպ, Շիրակի մարզի բնակավայրերից, այդ թվում՝ գյուղական բնակավայրերից, 1990-ական թվականներից սկսած, շեշտակի ավելանում է սեզոնային արտագնա աշխատանքի մեկնողների թիվը: Տարեկան միջինը մարզից սեզոնային արտագնա աշխատանքի մեկնողների թիվը կազմում է 40-45 հազ. մարդ, որոնց կեսից ավելին բաժին է ընկնում գյուղական բնակչությանը: Սեզոնային արտագնա աշխատողների մեծ մասը մեկնում է Ռուսաստանի Դաշնություն²⁷: Սեզոնային արտագնա աշխատանքը մարզի տնտեսության զարգացման վրա երկակի է գնահատվում՝ դրական և բացասական: Դրական ազդեցությունն այն է, որ նպաստում է բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը՝ եկամտի լրացուցիչ աղբյուր է հանդիսանում, իսկ բացասականը ունենում է ժողովրդագրական վատ հետևանքներ: Արտագնա աշխատանքի մեկնողները տարեկան միջինը վաստակել են մոտ 200 մլն ԱՄՆ դոլար²⁸:

Մեր փորձագիտական հարցումներից պարզել ենք, որ միգրացիոն հոսքերի ձևավորմանը նպաստում են ոչ միայն գոյատևման համար նվազագույն պայմանների և աշխատատեղերի ապահովման դժվարությունները, այլև բազմաթիվ աշխատանքային միգրանտներ՝ հատկապես երիտասարդները, չեն ցանկանում զբաղվել գյուղատնտեսական աշխատանքներով, իսկ քաղաքային բնակավայրերում՝ ներգրավվել շինարարական և արդյունաբերական աշխատանքներում²⁹: Առյուսակ 3-ում բերված թվերից երևում է, որ զբաղվածությունն ունեցող բնակչության թվի էական անկում գրանցվել է տնտեսության երկրորդային հատվածում, հատկապես արդյունաբերության ոլորտում: Սեփականաշնորհվող արդյունաբերական ձեռնարկությունների վրա պետական վերահսկողության բարձիթողի վիճակը հանգեցրեց նրան, որ նոր սեփականատերերի մեծ մասի կողմից արտադրական միջոցները գրեթե փոշիացան: Իշխանությունները նոր սեփականատերերի առջև չդրեցին պարտավորվածություն արդյունաբերական ձեռնարկությունները շահագործելու: Շիրակի մարզում 1990-1997թթ. արդյունաբերական ձեռնարկություններում զբաղվածների թիվը նվազել է 2,5 ան-

²⁶ Զբաղվածների թվաքանակի մեջ ներառվում են նաև զինված ուժերում զբաղվածները, բացառությամբ պարտադիր ժամկետային զինծառայողների: Զբաղվածության ցուցանիշի քաղաք / գյուղ խմբավորումը սովորաբար բնորոշում է զբաղվածների բնակչության, այլ ոչ թե աշխատանքային գործունեության իրականացման վայրը, որոնք կարող են համընկնել կամ տարբերվել: Զբաղվածներն ըստ զբաղվածության կարգավիճակի դասակարգվում են վարձու և ոչ վարձու աշխատողների՝ համաձայն Զբաղվածության կարգավիճակի միջազգային դասակարգչի (ICSE - 93):

²⁷ **Բոյաջյան Ա.**, Շիրակի մարզի աշխատանքային արտագնացությունը, Դաշտային ազգագրական նյութեր, տետր 1-5, 2017թ.:

²⁸ Նույնը:

²⁹ **Բոյաջյան Ա.**, Շիրակի մարզի բնակչության զբաղվածությունը, ԴԱՆ, տետր 1, 2019թ.:

գամ՝ 31,7 հազարից հասնելով 12,9 հազարի: Արժե հիշատակել, որ 1983թ. Գյումրիում գործող 53 արդյունաբերական ձեռնարկությունում (այդ թվում՝ ձեռնարկություններից 12-ը խոշոր էին՝ 501-1000 աշխատողով, իսկ 13-ը՝ խոշորագույն՝ 1001 և ավելի աշխատողով) զբաղվածների թիվը 48,9 հազար մարդ էր: Խոշորագույն ձեռնարկություններին բաժին էր ընկնում մարզի արդյունաբերության մեջ զբաղվածների ամբողջ թվի 73,2%-ը³⁰: Այժմ մարզի արդյունաբերության ոլորտում զբաղվածություն ունեցող հիմնական մասը բաժին է ընկնում սննդի և թեթև արդյունաբերությանը:

Աղյուսակ 3

Շիրակի մարզի զբաղվածության շարժընթացն ըստ տնտեսական հատվածների

/հազար մարդ/

	Զբաղվածների թիվը	Տնտեսության առջնային հատված			Տնտեսության երրորդային հատված				Այլ ոլորտներ ³¹	Միտնվածության մակարդակը % ³²
		Գյուղատնտեսություն	Արդյունաբերություն	Շինարարություն	Ծառայություններ ³³	Տրանսպ. և կապ	Կրթություն	Առողջապահություն		
1989թ.	139,4	30,0	50,2	5,5	12,0	9,3	11,4	4,4	16,6	65,8
1997թ.	108,6	32,3	12,9	4,5	22,5	5,7	8,7	3,2	18,8	53,1
2001 թ.	98,8	35,4	3,5	2,3	30,8	2,1	8,9	3,2	12,6	43,6
2005 թ.	87,6	33,4	5,6	2,3	30,2	3,5	6,5	2,3	3,8	41,5
2010 թ.	85,3	34,6	3,5	2,8	26,6	2,8	8,6	3,3	3,1	38,1
2015 թ.	86,6	38,5	2,7	4,2	29,6	3,4	5,1	2,0	1,1	45,5
2016 թ.	83,6	39,9	3,2	2,5	27,3	2,9	4,7	1,9	1,2	46,2
2017 թ.	75,1	34,1	3,4	2,9	24,3	2,7	4,6	1,8	1,3	43,5
2018թ.	69,5	23,5	3,1	2,5	30,6	2,6	4,1	1,7	1,4	38,7

Աղյուսակը կազմելիս օգտագործվել է՝ **Բոյաջյան Ա.**, Շիրակի մարզի սոցիալ-տնտեսական զարգացման մի քանի հարցեր (մասն II)//ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀԿ «Գիտական աշխատություններ», հ. 9, «Գիտություն» հրատ., Գյումրի, 2006թ., էջ 122: <https://www.armstat.am/7.pdf>, 20.05.2020թ., www.armstat.am/file/article/marz_99_15.pdf, https://www.armstat.am/file/article/9.trud_2016_4.1.pdf:

³⁰ **Բոյաջյան Ա.** Լենինականի բնակչության զբաղվածությունը 1970-1987թթ.// ՇՀՀԿ «Գիտական աշխատություններ», «Գիտություն» հրատ, հ. 7, Եր., 2004, էջ 157-165:

³¹ Վարսավիրանցներ, գործատուներ, ֆինանսաբանկային համակարգ, պետական կառավարում և այլն:

³² Զբաղված և աշխատունակ տարիքի բնակչության թվի հարաբերակցությունն է:

³³ Առևտուր և հասարակական սնունդ:

Մարզի տնտեսության երրորդային հատվածում զբաղվածների թվի աճ գրանցվել է ծառայությունների ոլորտում՝ 2,5 անգամ: Այդ ոլորտում աշխատողների թվի աճը պայմանավորված է նրանով, որ համեմատաբար քիչ ներդրումներ կատարելով՝ ապահովում է կայուն եկամուտ: Հիմնականում դրանք մասնավոր ձեռնարկություններն են՝ վարսավիթանոցները, հասարակական սննդի օբյեկտները, ռեստորանները, հյուրանոցները և այլն: Տնտեսության երրորդային հատվածում շեշտակի անկում է գրանցվել տրանսպորտի՝ 3,6 անգամ, կրթության՝ 2,9 անգամ և առողջապահության՝ 2,6 անգամ ոլորտներում: Հիշատակենք, որ առողջապահական և կրթության հաստատությունների ճնշող մեծամասնությունը պետական սեփականություն է: Ի դեպ, այդ ոլորտներում զբաղվածների աշխատավարձը բարձրացվել է նաև աշխատողների թվի նվազման հաշվին:

Եզրահանգում. Շիրակի մարզի բնակչության զբաղվածության վերաբերյալ շարադրվածը թույլ է տալիս անել հետևյալ եզրահանգումներն ու առաջարկությունները.

- Շիրակի բնակչության զբաղվածության, հատկապես տնտեսության երրորդային հատվածի զբաղվածության հիմնախնդիրների լուծումը և աշխատանքի շուկայի կարգավորումը մարզի սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի բարելավման և արտագաղթը մեղմելու գերակա խնդիր է:

- Գնալով ավելի մեծ թիվ են կազմում գյուղից հեռացող բարձրագույն կրթությամբ մասնագետ կադրերը, որոնց համար գյուղում աշխատանք չկա, մի մասն էլ ցանկություն չունի զբաղվելու գյուղատնտեսական աշխատանքներով:

- Շիրակի մարզի բնակչության զբաղվածության թվի ավելացման և սոցիալական իրավիճակի բարելավման ուղիները համարում ենք՝

- Մարզի աշխատանքի շուկայում աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման հնարավորինս ճշգրիտ պատկերի որոշումը, ինչը կարող է հիմք հանդիսանալ՝ լուծելու տնտեսության մեջ աշխատուժի առավելագույն զբաղվածության խնդիրը:

- Անհրաժեշտ է իրականացնել տնտեսության աշխատատար ճյուղերի զարգացմանը նպաստող քաղաքականություն:

- Կատարելագործել և արդիականացնել արդյունաբերական ենթակառուցվածքները:

- Ստեղծել աշխատաշուկայի բորսա:

**ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ ШИРАКСКОЙ ОБЛАСТИ
КОНЦА XX НАЧАЛА XXI вв.**

Бояджян А. Г.

Ключевые слова: *трудовые ресурсы, до трудоспособный возраст, трудоспособный возраст, безработица, рынок труда, рабочее место, трудовая миграция, коэффициент занятости, заработная плата.*

В настоящей статье даны изменения уровня занятости и безработицы среди населения Ширакской области, выявлены особенности и закономерности трудовых ресурсов области, динамика занятости населения на рынке труда.

С 1989-2018г. численность трудовых ресурсов Ширакской области сократилась на 32,3 тыс. человек, то есть, в сокращении общего числа населения трудовые ресурсы составляют 38,3%, число экономически активного и занятого населения сократилось вдвое, а число экономически пассивного населения увеличилось на 48,7%, что обусловлено структурной безработицей в экономике, а спад уровня безработицы в 2000-х годах обусловлен эмиграцией и сезонной трудовой миграцией. Большую часть экономически пассивного населения и безработных составляют женщины.

В Шираке, начиная с 1991г. по настоящее время резкий спад числа занятости среди населения зафиксирован во всех сферах экономики, кроме сферы услуг, что представляет реальную угрозу безопасности не только для области, но и для всей республики.

**EMPLOYMENT OF THE POPULATION OF THE SHIRAK REGION
IN THE LATE TWENTIETH CENTURY - EARLY XXI.**

Boyajyan A.G.

Kew words: *labor resources, pre-working age, working age, unemployment, labor market, workplace, labmigration, employment rate, wages.*

This article describes the changes in the level of employment and unemployment of the population of the Shirak region, identifies the features and patterns of labor resources of the region, the dynamics of employment, the labor market.

From 1989 to 2018 the number of labor resources in the Shirak region decreased by 32.3 thousand people, i.e., in reducing the total population, the labor force is 38.3%, the number of the economically active population and the employed population has halved, and the number of the economically inactive population has increased by 48.7%. The rapid growth of the number of economically inactive population is due to structural unemployment in the economy, and the reduction of unemployment in the 2000s: emigration and

seasonal labor migration. Women predominate among the economically inactive population and the unemployed.

In the study period in the region, in 1989, 21.5% of the employed population is in the primary sector of the economy, 40.0% - in the secondary and 38.5% - in the tertiary, and the same indicator in 2018 respectively, it was 33.8%, 8.1% and 58.1%. In Shirak in 1991. to this day, in all areas of the economy, with the exception of services, there has been a sharp decline in the number of employed people, which threatens the security of not only the region, but also our Republic.

References

1. **Valantey D.** Osnovi teorii narodonaseleniya, M., 1977 **(In Russian)**.
2. **Boyajyan A.** Leninakani bnakshutyan zbaghvatsuthun@, Gyumri, 2004 **(In Armenian)**.
3. **Boyajyan A.** Shiraki marzi social-tntesakan zargacman mi qani harcer, Yerevan, 2006 **(In Armenian)**.
4. **Sargsyan H., Boyajyan A.** Ashxatanqayin resursner@ yev bnakshuthyan zbaghvatsuthyan verlutsman porc(1990-2000), Gyumri, 2004 **(In Armenian)**.
5. **Xodjabekyan V.** Hayastani bnakshuthyan verartadruthun@ yev texasharjer@ XIX-XX darerum yev XXI dari shemin, Yerevan, 2001 **(In Armenian)**.
6. **Xodjabekyan V.** Zbaghvatsuthyan himnaxndirner@ Hayastanum ancman shrjanum, Yerevan, 1998 **(In Armenian)**.
7. **Avetisyan X.** Sovetakan Hayastani bnakshuthyun@ yev bnakavayreri ashxarhagruthyun@, Yerevan, 1987 **(In Armenian)**.

Ընդունվել է՝ 24. 07. 2020

Գրախոսվել է՝ 11. 08. 2020

Հանձնվել է տպ.՝ 20.11.2020

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Արտաշես ԲՈՅԱՋՅԱՆ՝ պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի
ավագ գիտաշխատող, էլ. հասցե՝ a.boyajyan@mail.ru